

Landsbyfællesskabet i det 18. århundrede

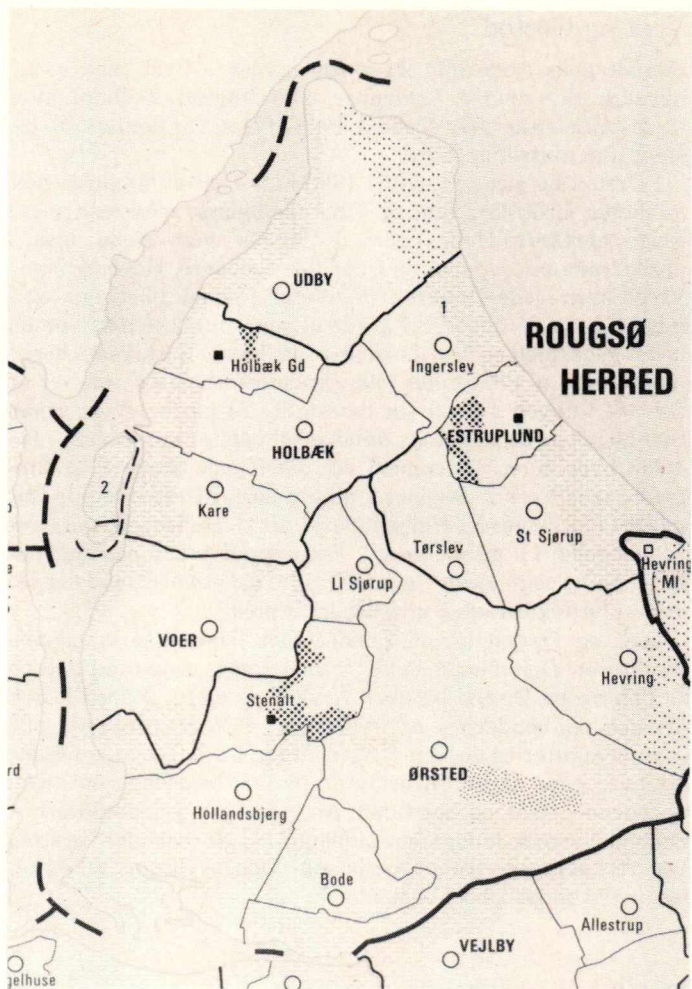
En studie i vider og vedtægter

Af Birgit Løgstrup

Der er en stærk forskningstradition i Danmark bag beskrivelsen af forholdene på landet som relationen herremand og fæstebonde. Da godsejeren både var offentlig administrator og privat arbejdsgiver p.g.a. ejendomsretten til landsbyens gårde og huse, var der også mange linier og forbindelsestråde mellem fæstebønder og godsejer. Ved at fokusere på deres forhold siges der noget centralt om forholdene på landet før landboreformerne.

Men under dette net eksisterede et fællesskab mellem bønderne, uanset hvilken godsejer de var fæstere under. Dette landsbyfællesskab varetog en række fællesopgaver i landsbyen med driften af landsbyens jord som det væsentligste. I hvor stor udstrækning dette også i praksis skete uden indblanding fra godsejeren er et af de spørgsmål, der skal søges besvaret i denne undersøgelse. Landsbyfællesskabet går langt tilbage i Danmarks historie. Men de første nedskrevne regler – eller vider og vedtægter som de kaldes – for landsbystyret kendes i Danmark først fra 1492. Det, der interesserer os i denne sammenhæng, er reglerne, som de så ud i det 18. århundrede, eksemplificeret ved de to landsbyer Ørsted og Voer under Stenalt gods i Rougsø herred i Randers Amt.

Birgit Løgstrup, f. 1941, arkivar dr.phil., Landsarkivet i Viborg. Har skrevet: *Dommer og administrator* (1982), *Jorddrot og offentlig administrator* (1983) (disp.) *Fra tvang til forsorg. Viborg Amts forsøgshjem 1882–1982*. (1984) og diverse artikler. I *Bol og By: Markdrift og hoveri på Løvenborg 1771–72*, nr. 8 (1974) og *Den bortforpagtede statsmagt, Godsejeren som offentlig administrator i det 18. årh.*, 1985:1.

Voer og Ørsted sogne – med Stenalt gods- i Rougsø herred, Randers amt. Det konstruerede ejerlavskort på grundlag af matriklen 1682/3. Foto af Ejvind Rasmussen efter Karl-Erik Frandsen: Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660. (1984).

Voer og Ørsted

Stenalt gods ejede alle 24 gårde i Voer – hver med et tiliggende på 8 tønder, 7 skæpper, 2 fjerdingkar, 2 album, altså store gårde efter jyske forhold. På 8 af dem var der også to fæstere iflg. matriklen 1688.

I Ørsted by ejede Stenalt i 1688 kun 7 ud af 30 gårde med forskellig jordtilliggende og 4 bol (smågårde med omkring 1 tønde hartkorn). Holbækgård i Holbæk sogn ejede også 7 gårde, men på 2 af dem var der flere beboere. Hevringholm i Vivild sogn ejede 10 gårde, de to største med 2 beboere, og 2 huse. Så var der endelig 2 gårde i byen, som ikke hørte under noget gods, men ejedes af private, som havde fæstet dem bort.¹

I midten af 1700-tallet var ejendomsforholdene ændret en del i de to byer. I 1769 var der stadig 24 gårde i Voer under Stenalt, men de havde et mindre tilliggende, kun 6 – 2 – 0 – 41/48 hver, men til gengæld var der blevet plads til 11 husmænd med hver 2 skæpper 1 album jord. I Ørsted havde Stenalt i 1771 20 gårde, Holbækgård kun 1², Hevringholm havde til gengæld 11 gårde, mens Estruplund i det nærliggende Estruplund sogn ejede 1 gård, Frijsenvold et bol og endelig var der en fæstegård uden godstilhørsforhold.³

Voer og Ørsted havde således helt forskellige ejendomsstrukturer: Den mindre landsby Voer ejedes af samme gods og den større by Ørsted havde 6 forskellige ejere. Dette fik indflydelse på bøndernes afgiftsforhold. I Voer ydede de alle samme afgifter til godset: 5 rigsdaler og 32 skilling i landgilde fra hver gård og en hoveribyrd på 3 arbejdsdage om ugen undtagen i sæde og høsttiden, hvor det var 6–7 dagsværk. I Ørsted svingede landgilden mellem 5 og 10 rigsdaler, ligesom hoveriet svingede fra en byrde som Voerbøndernes, til en afløsningssum på 10–14 rigsdaler.⁴

Befolkningen i Voer og Ørsted

Vi ved først eksakt fra folketællingen i 1787, hvem der levede i Voer og Ørsted. I Voer var der i alt 237 personer fordelt på 69 familier eller husstande. Det var en sognepræst, en degn og skoleholder, en møller, 25 bønder og gårdbeboere⁴, 10 husmænd og 31 inderster, d.v.s., de boede til leje hos andre i byen.

I Ørsted er billedet langt mere broget. Der var i 1787 451 personer fordelt på 105 husstande. Der var for det første hovedgårdens folk. Stenalts ejer boede ikke i Ørsted i 1787, men på sit andet gods Giesegård på Sjælland. Men tilbage på Stenalts var forvalter, forpagter, hollænderforpagter og en skovfoged foruden gårdens øvrige tjenestefolk. Så fulgte i selve byen provsten og sognepræsten, 1 sognedegn, 1 skoleholder, 33 bønder og boelsmænd, 34 husmænd. 6 inderster og 20 familier anførtes at leve af almisse og tiggeri (de skal formentlig henføres under indersterne) og 5 levede af aftægt eller pension. Endelig havde byen en jordemoder og to hyrder.

Vider og vedtægter

Fra Voer kendes en vide fra 1707 og to fra henholdsvis 1770 og 1772. I 1728 fik Ørsted en ny vide, som er bygget over en helt anden læst end den fra Voer i 1707 og virker langt mere gennemarbejdet og systematisk. I 1770 blev Ørsted viden skrevet af i Voer og fik de 24 bønders underskrift. Ifølge den kopi, der er bevaret i godsarkivet, blev den aldrig underskrevet af gods-ejeren som 1728 viden for Ørsted. Derimod blev der allerede i 1772 udarbejdet en ny vide, hvor det bevarede eksemplar hverken er underskrevet af fæstebønder eller godsejer. Men foran har godsforvalteren skrevet: »Denne vide kan Voer mændene betjene sig af de første tre år«.

Indholdsmæssigt er den meget lig udgaven fra 1770, men der er dog enkelte interessante ændringer. Metodisk betyder det, at vi kan gå ud fra, at der bag ændringerne fra 1770 til 1772 ligger en bevidst stillingtagen til fællesskabets problemer. Kun Voer udgaven 1707 er trykt i den store seksbinds udgave af Danske Vider og Vedtægter fra 1908–20. De tre andre findes i Stenalts godsarkiv.⁵

Lovgrundlag

Kong Christian den femtes Danske Lov fra 1683 påbød vel ikke, at der skulle være en vedtægt for hver landsby. Men den forudsætter, at en sådan eksisterede. I 3. bog, 13. kapitel, 31. artikel fastslås det i forbindelse med hegn og gærder, at »alle

skulle holde vedtægt«. For så vidt stillede rigsloven sig her bag landsbyfællesskabet og påbød, at dets love og vedtægter skulle overholdes. Men der blev intet sagt om disse vedtægters form og indhold. Det var overladt til gammel sædvane, som var en stærk kraft i ældre tids administrative praksis.

I 1735 klagede herredsfogeden i Hvidding herred over en række uheldige følger af oprettelsen af et særligt Riberhus birk, hvorved flere landsbyer var blevet delt mellem de to retsdistrikter. Deraf var opstået uenighed om vider og vedtægterne i disse byer. Danske Kancelli befalede derfor som noget helt ekstraordinært, at vider og vedtægter fra de pågældende delte byer skulle indsendes til godkendelse både hos amtmanden over Riberhus og kollegaen i Haderslevhus amt. Men kancelliet gjorde udtrykkeligt opmærksom på, at dette ikke skulle være normal praksis. Bestemmelsen i Danske Lov var tilstrækkelig autorisation – eller med moderne sprogbrug tilstrækkelig hjemmel for videbrevene, fastslog kancelliet i reskript af 12. august 1735.⁶

Hvem var ophavsmand til vedtægterne for landsbyselvstyret?

Bag de nedskrevne eksemplarer af de bevarede vider og vedtægter ligger der formentlig en mundtlig tradition, som vi ikke kender. Men som indledning til den først kendte vedtægt for Voer fra 1707 siges det tydeligt, at herskabet til Stenalt har ladet posterne anbefale for at forbedre Voer bymænds grandeg og videbog. Derefter er vedtægten vedtaget af alle bymænd. Godsejeren har altså formuleret posterne og ladet dem nedskrive. Det var heller ikke at forvente, at bønderne selv ville have været i stand til på denne meget gennemførte måde at formulere paragrafferne. De senere vedtægter for Voer og Ørsted henviser ikke til godsejeren som ophavsmand. Tværtimod siges det, at

»vi underskrevne der i Ørsted/Voer by ere boendes, og udi dens grund ager og eng til brugelighed ere particiferede, indbyrdes og endrægtigen med hinanden forfattet og samtykt disse følgende poster.«

Tilsyneladende har godsejeren ikke deltaget heri. Tværtimod siges det i sidste paragraf, at bymændene »vil have vores kære husbond allerydmygst ombedet, at han denne vor videbog – vil gunstigst approbere«, når den først er underskrevet af bymændene og sognepræsten. Men det siges udtrykkeligt i § 69, at skulle bymændene vedtage en ændring af de foreliggende poster, så skulle det indstilles til godsejerens godkendelse. Formodningen må derfor – i hvert fald i det 18. århundrede – tale for, at godsledelsen har været aktiv i udformningen af vedtægterne.

Driftsfællesskab

Når det var så afgørende for en landsby at have faste vedtægter for de interne funktioner, skyldtes det først og fremmest driftsfællesskabet omkring byens jordtilliggende. De kunne ejes af én godsejer som i landsbyen Voer eller af flere som i Ørsted. Men uanset ejendomsret blev brugsretten udøvet i fællesskab af fæstere med jordtilliggende, ligesom selvejerbonden optrådte på linie med fæsterne i denne sammenhæng. Bymarken var rebet d.v.s. fordelt mellem fæsterne, så de alle havde en lod i hver af byens vange i forhold til det hartkorn, de havde fæstet og som igen svarede til opmålingen og vurderingen i matriklen af 1688.

Men beslutningerne om driften blev taget på bystævnet eller grandestævnet, som det også kaldtes.

Uden om den dyrkede jord lå de store overdrev (udyrkede arealer), som hørte til byen alene eller blev udnyttet i fællesskab med andre byer. Hvorledes kvægets græsning foregik på disse overdrev og på byens marker mellem afgrøderne, var centrale emner for landsbyvedtægterne og grandestavnets beslutninger. For at det fælles arbejde med markdrift og kvægavl kunne lykkes, måtte der være faste regler for arbejdet. Det var måske næsten lige så nødvendigt, at det var fastsat, hvorledes beslutningerne blev truffet i de tilfælde, hvor viden og vedtægten ikke indeholdt retningslinier for arbejdet.

Også landsbyens ydre ressourcer i tørvemoser og krat krævede reguleringer for at dække landsbyens behov længst muligt. Dybest set handler landsbyens vedtægter om fællesskabets udnyttelse af de givne naturressourcer, som godsejeren

havde ejendomsretten til, men hvor brugsretten var overladt til den enkelte landsbybeboer, som udnyttede den i fællesskab med sine naboer eller grander, som de kaldtes. Kernen i viden og vedtægterne var således drifts- og arbejdsfællesskabet, men som indledning til viderne for Voer og Ørsted fandtes en række vigtige og interessante bestemmelser om kirke, skole og almisse, som ikke skal behandles i denne sammenhæng.

Hvem var granderne

Hvem deltog i grandestævnet og havde ret og pligt til at træffe beslutninger om landsbyens ressourcer? Det er præcist defineret § 11 og 12 i Voer og Ørsteds vedtægt:

»Alle og enhver, som have rebdræt jord her på marken, skal betimeligen indfinde sig ved grandelaugets sædvanlige forsamling, for at høre og svare til hvis dem angår, eller de kan blive tilspurgt om, såfremt de ikke have lovlig forfald.«

D.v.s. alle med brugsret til jord – uanset om de var selvejere eller fæstere havde mødepligt på grandestævnet. Sognepræsten var for så vidt medlem af grandestævnet, som også hans landbrugsbedrift var omfattet af bestemmelserne truffet her. Han mødte formentlig ikke selv op, men har sendt sin avlskarl i stedet. Det var således ikke en demokratisk forsamling i moderne forstand, idet kun det øverste lag i landsbysamfundet tog del i ledelsen. Udelukket var således for det første alle unge, karle og piger, som undertiden kunne være organiseret i særlige ungdomslag med det formål at holde gilder og fester for de unge. Udelukket var også alle husmænd, som imidlertid havde interesse i udnyttelsen af græsningsarealer og andre naturressourcer som tørv og gjærdsel til brænde. Da der blev knaphed på ressourcerne i det 18. århundrede, efterhånden som befolkningspresset steg, skulle det vise sig katastrofalt for husmændene, at de var udelukket fra beslutningsprocessen på dette for dem så vigtige felt. Inderster, der sad til leje, var naturligvis heller ikke med.

Kvinder var også udelukkede fra grandestævne. Det er dog et spørgsmål, hvorledes det forholdt sig for en enke, der sad som fæster på en gård. Formodentlig har hun sendt en repræ-

sentant – et visse bud – som det hedder, ligesom i andre tilfælde hvor fæsteren selv var forhindret. Men når der skulle afgives en forpligtende underskrift fra den fæstegård, en enke sad på, var det hende, der måtte skrive under. Blandt de 24 navne under Voer vedtægten fra 1770 findes også Jens Molses enke. Da vedtægten kun er bevaret i kopi, kan vi desværre ikke se, hvorledes hun har skrevet under. Men formentlig har det været med forbogstaver som almindeligt blandt bønder.

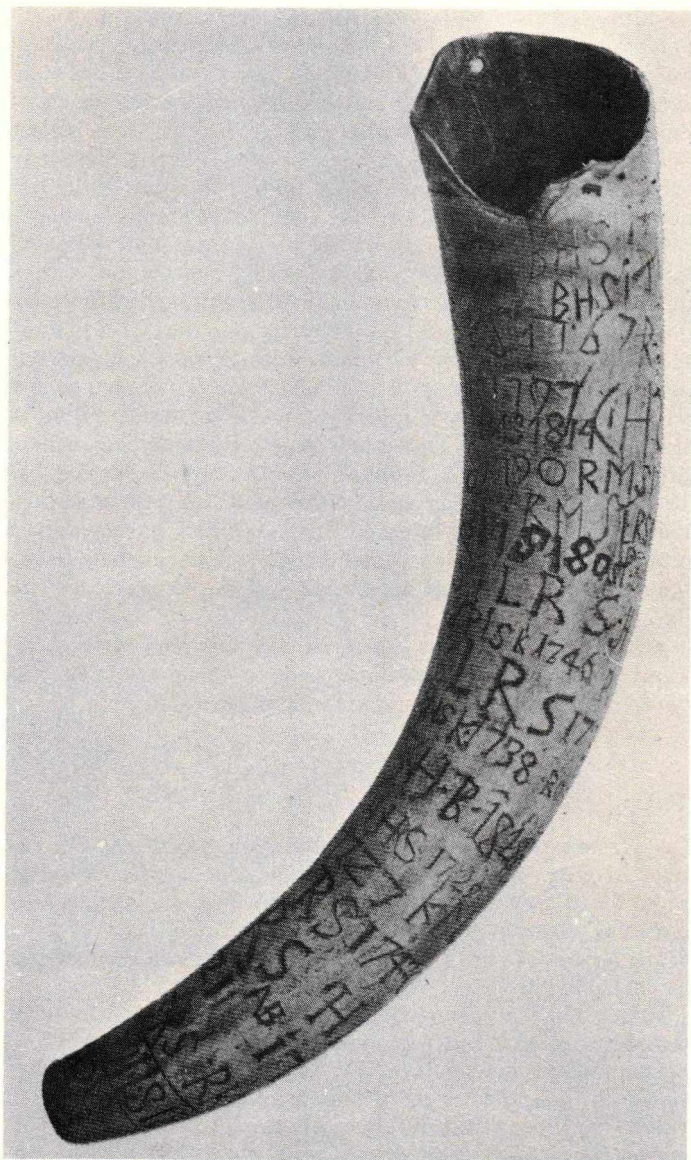
I 16. – 17. århundrede har der formentlig været en sådan balance mellem de sociale grupper i landsbysamfundet, at den enkelte person i sit liv gennemløb alle stadier. Efter barndommen trådte han ind i de unges gruppe, fortsatte til husmændenes og videre til gårdmændenes gruppe, som indebar deltagelse i grandestævnet. Den forlod han igen, når han gik på aftægt og måske blev inderste. Måske var forløbet ikke så skematisk, men der var en udpræget bevægelighed mellem grupperne. Den stærke befolkningstilvækst i sidste halvdel af 18. århundrede betød en mere permanent tilknytning til husmandsstanden. Nok kunne en husmand blive gårdfæster og omvendt en gårdfæster fæstehusmand. Men husmands- og håndværkerstanden var ikke længere et gennemgangsled i en livscyklus.

Selvom ikke alle disse grupper tog del i beslutningerne, kunne de udmærket blive idømt bøde af grandestævnet, hvis de overtrådte de politimæssige forskrifter i viden.

Tid og sted for grandestævnet

Grandestævnet blev holdt på et bestemt sted i byen. Vi ved ikke, hvor det har været i Voer eller Ørsted, men fra en række sager for Skast herredsting fremgår det, f.eks. at grandestævnet i Øse blev holdt ved kirkegårdsdiget. I Giesing var granderne forsamlet ved Christian Christensens gård, »som de plejer at holde vide«.⁷

Heller ikke fra Voer og Ørsted ved vi, hvornår der blev holdt grandestævner. Men fra en række andre steder ved vi, at det normalt skete om søndagen.⁸ Fra en række indberetninger fra 1773 om overholdelse af helligdagsforordningen, der er bevarede fra Viborg Stift, fremgår, at grandestævnerne om sommeren blev afholdt udendørs, om vinteren på kroen. Ifølge pa-

stor Obel i Gudum lød varslet til grandestævnet med et råb uden for kirken: »I skal til stævne, når I får lagt kjolen«. ⁹

Der kunne også holdes ekstraordinært stævne. Da gik oldermanden rundt og tudede i byhornet eller sendte en budstikke fra gård til gård.

Valg af oldermand

Ledelsen af bystævnet og dermed alle byens fælles anliggender var overdraget oldermanden, en af byens mænd. Om valget af ham siger vedtægten for Voer §6:

»Det skal med oldermandens og de otte mænds udnævnelse og beskikkelse forholdes som sædvanligt, nemlig at det hvert år Philippi Jacobi dag (1. maj) dertil skal udnævnes nye mænd og det efter rigtig omgang, så at ingen derfra befries, når touren kommer til dem, men vedbliver det året omkring.«

Der er altså ikke tale om valg i moderne forstand, men hvervet gik på omgang mellem alle grander eller berettigede til at deltage i bylaget. I vedtægten defineres begrebet ret omgang ikke. I andre vedtægter præciseres det, at det betød gårdenes rækkefølge i byen ret om efter solens gang.

Denne metode var indbegrebet af bymændenes opfattelse af en retfærdig fordeling. Et års tid efter Chr. Seefeld til Stenalt havde købt Voer kirke i 1679, blev der foretaget en fordeling af stolestaderne i kirken mellem sognebørnene i overværelse af godsforvalteren. Det blev højtidelig noteret op, hvem der skulle sidde hvor i kirken, startende med den øverste stol, der var reserveret kammerjunkerenes folk. Men neden under fordelingen er det noteret, at bønderne ikke var tilfredse med fordelingen, men i stedet søgte stolestade, som gårdene lå rundt om i byen. Igen skal dette kun forståes som en ligestilling

Et byhorn, hvor de skiftende oldermænd har indskåret deres forbogstaver og årstallet for deres tiltræden, det ældste 1720 og det yngste 1830. Hjemstedet er ukendt. Foto af Ejvind Rasmussen efter Axel Steensberg: Daglig liv i Danmark 1720–1790. (1971).

blandt bønderne i byen. For husmændene skulle, uanset hvor de boede, placeres nederst i kirken efter gårdmændene, men indbyrdes i samme rækkefølge som deres huse lå i byen.¹⁰

I Voer og Ørsted var udnævnelsen af oldermanden iflg. vedtægterne helt overladt til granderne. Men der findes vider, hvor godsejeren var stærkt impliceret i processen. I Høgsted sogn, Børglum herred, havde godsejeren iflg. vedtægten fra 1685 veto mod udnævnelsen.

Godsejeren kunne dog heller ikke her sætte en anden ind efter forgodtbefindende, men måtte have grandernes billigelse. Det er i øvrigt interessant, at i Høgsted slår opdelingen mellem flere godser igennem i denne paragraf om oldermandsvalg. Godsejeren kunne naturligvis kun protestere mod udnævnelsen af en af sine egne bønder. Og den, der skulle træde i stedet, måtte være fra samme gods.¹¹ I Ørsteds vedtægt er det ikke muligt på samme måde at se den opdeling på flere godser, der som tidligere omtalt var så udpræget i denne by.

Beslutningsproces

Danske Lov pålagde landsbyboerne at vise lydighed mod landsbyens vide og vedtægt. Samme lydighed indprentes vedtægterne igennem paragraf for paragraf. I vedtægten for Voer og Ørsted siges intet om, hvorledes beslutningerne skulle træffes – bortset fra at indkaldelsen til ekstraordinært stævne skulle ske med de fleste stemmer. Professor Poul Meyer mener i sin disputats »Danske bylag«, at grandestævnets beslutning i almindelighed er blevet truffet ved enstemmighed. Ikke sådan at forstå, at der ikke kunne træffes beslutninger, hvis ikke alle var enige. Men mindretallet rettede sig efter flertallet og underskrev også en beslutning, som det havde argumenteret imod.¹²

Hvis mindretallet ikke ville bøje sig, skulle oldermanden iflg. Voer og Ørsteds vider §§64 og 65 forelægge uenigheden for godsejeren eller godsforvalteren med »omstændelig forklaring«. Synspunkterne skulle lægges frem med oplysning om, hvor mange der støttede det ene og hvor mange det andet. Så lå afgørelsen suverænt hos godsejeren, og de stridende parter burde være fornøjede med hans afgørelse, som det siges.

I efteråret 1762 diskuterede gårdmændene i Voer en æn-

dring af markdriften. Hidtil havde de haft én alsædemark, der blev gødet og dyrket hvert år, 3 marker i væng, hvoraf en blev gødet, og 3 marker i hvile eller udlagt til græsning. Nu ønskede en del af gårdmændene at inddrage alsædemarken, den østre væng, i almindelig omgang, således at 4 marker blev besået og 3 hvilede. Det havde den fordel, at kun en mark skulle gødes. Hidtil var det meste af den til rådighed stående gødning blevet anvendt på alsædemarken. Der var uenighed om sagen på grandestævnet. Den blev derfor forelagt godsforvalteren, som først måtte indhente godsejerens samtykke. Derefter kom godsforvalteren selv til stede på Voer bys grandestævne den 12. september 1762. Det lykkedes ham her at få tilvejebragt et flertal for reformen, men som en indrømmelse til mindretallet skulle det mindre stykke af den østre væng nærmest byen fortsat benyttes til alsædevang. Der blev opsat et dokument om ændringen på samme grandestævne – formentlig af godsforvalteren (han har i hvert fald skrevet kopien i godsarkivet). Det skulle iflg. sin ordlyd underskrives af samtlige grander og sognepræsten i byen. Det er ikke tilfældet på den bevarede kopi, men kan godt være sket på originalen, som formentlig er forblevet hos oldermanden.

Trods forvalterens mægling var der atter uro året efter. Godsforvalteren forelagde sagen for godsejeren, som i sit svar den 16. september 1763 påbød godsforvalteren at »være nidkær derfor, og sætte de trodsige til rette, som løber med dårlig snak, at ville hindre det, som er vedtaget«. ¹³

Næste forår var det galt igen. Nogle af bymændene fra Voer mødte atter op hos forvalteren. Denne udbad sig påny »günstige herskabsresolution til bekendtgørelse i Voer«. Det fremgår ikke, hvorledes det videre gik med driftsomlægningen. Men det fremgår tydeligt af sagen, at godset var inddraget i grandernes beslutningsproces. Forvalteren kunne endda selv være til stede på grandestævnet.

Dette var imidlertid ikke tilstrækkeligt til at skabe enighed. I vedtægten siges det, at godsejeren i så tilfælde havde sine egne straffemidler, men hvilke uddybes ikke nærmere. Den yderste konsekvens ville være fæstets fortabelse, altså ud-sætning af den fæstegård, som betingede adgangen til grandestævnet. I vedtægten for Kippinge i Maribo amt fra ca. 1750 siges det direkte om en forsømmelig oldermand: »Han skal have sit fæste forbrudt«. ¹⁴ Det var i godsejerens interesse, at

landsbyfællesskabet fungerede. Derfor satte han sit eget magtapparat bag dets afgørelser. Men hvor meget det gavtede i landsbyens interne relationer, kan man ikke mindst på baggrund af sagen om driftsomlægningen i Voer have sine tvivl om.

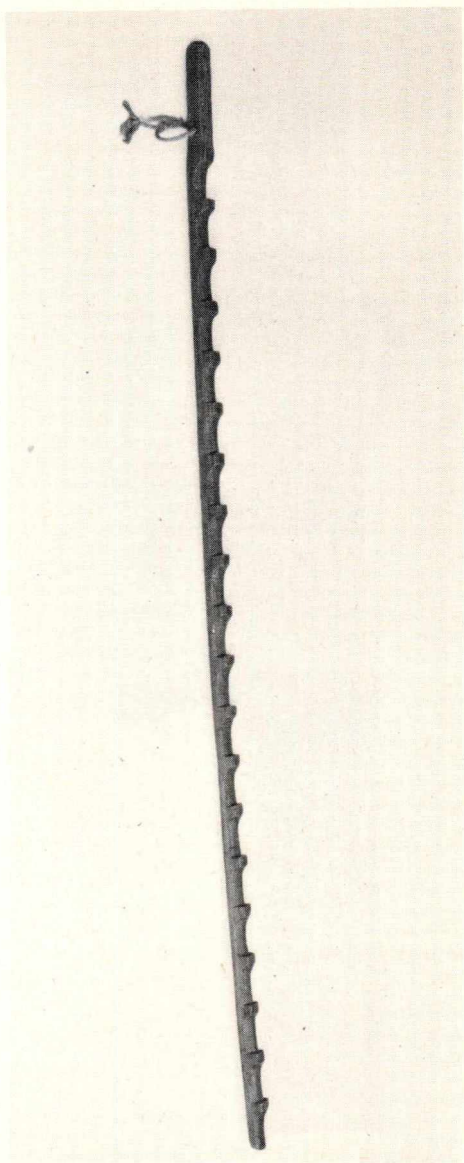
Måske er det også efter erfaringerne herfra, at Voer bymænd i 1788 pålagde den bonde, der evt. ville frafalde den enstemmige beslutning om udskiftning, en mulkt på 10 rigsdaler. Det ved vi, fordi godsforvalteren indberettede til godsejeren, at samtlige beboere i Voer havde været oppe hos ham for at bede om udskiftning. De meddelte ham vedtagelsen om mulkten som bevis på, at de absolut var indstillet på at fastholde beslutningen. 10 rigsdaler var en høj bøde, der svarede til to års landgilde.

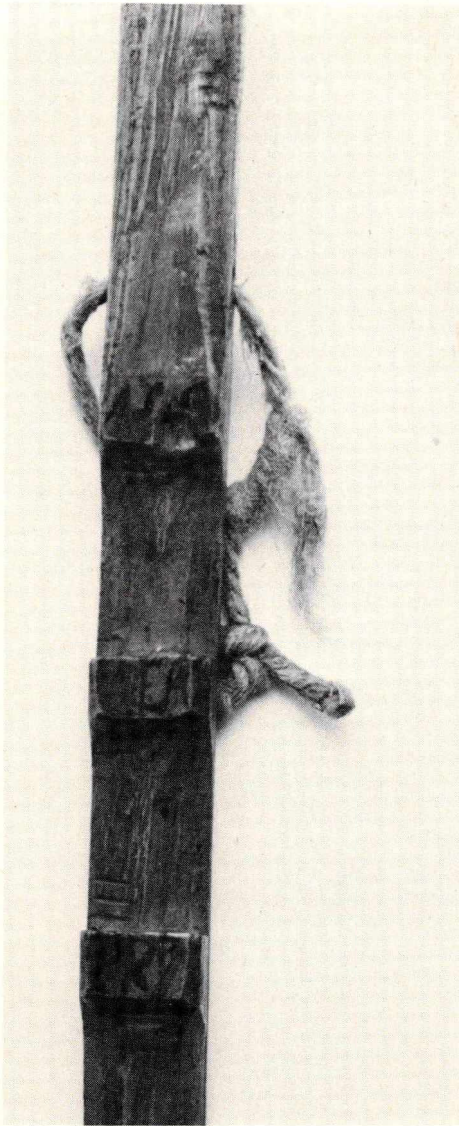
Grandestævnets relation til herredstinget

Der er mange eksempler på, at det offentlige retsvæsen blev anvendt til at bøje de genstridige under fællesskabets love. Det påbydes i Voer og Ørstedes vedtægter § 63, at ingen må kalde hinanden til tinge for nogle små deres gårde og hartkorn uvedkommende sager, førend sagen har været forelagt oldermænd. Her placeres grandestævnet som en domstol under herredstinget, der var den almindelige første instans i det danske retssystem. De danske tingbøger vrirler også med sager om grandestævner og deres vider og vedtægter. De fleste sager angår ganske vist tinglæsning af nye vedtægtsbestemmelser. Men der er også blevet behandlet sager på tinge, hvor grandestævnet har måttet give op over for en genstridig grande – og altså ikke har ønsket at inddrage godsejeren, eller denne som i den følgende sag selv har tiltalt den genstridige for herredstinget. I 1637 tiltalte ridefogeden på godsejer Albrecht Scheels vegne en af godsets bønder for Skast herredsting. Bonden Jørgen Jensen fra Giesing havde frarøvet Niels Poulsen videstokken, d.v.s. den stok hvor hver mands bøder til grandestævnet var indskåret. Det siges om Niels Poulsen, at han var betroet videstokken af samtlige bymænd. Han var altså byens oldermænd. Når videstokken var fjernet, var samtidig regnskabet med bymændenes forseelser forsvundet.

Tingsvidnet fastslår da også, at handlingen var begået i pro-

Videstok eller taljestok fra Oldrup i Hundslund sogn, Århus amt. Den er forsynet med håndtag og udskæringer og fungerede som regnskabsbog for bylauget. Stokken er 111,3 cm lang. Foto fra Odder og omegens museum, hvor stokken opbevares.

Udsnit af videstokken fra Oldrup. Hver grande eller laugsmedlem havde sit stykke af stokken, og hvis han overtrådte laugets love, fik han et rids i sit stykke. Når året var til ende og regnskabet blev gjort op, måtte enhver betale sine bøder efter det antal ridser, der var på stokken. På denne stok er der plads til tyve personer. Foto Odder og omegns museum.

test mod de bøder, som Jørgen Jensen ikke ville betale. Det var en forulempelse ikke alene af oldermanden, men af hele bysamfundet. Denne alvorlige situation kunne grandestævnet ikke klare med egne magtmidler, men henvendte sig til gods-ejeren. Denne har så ført sagen for det almindelige herredsting. Jørgen Jensen accepterede dette, og gav sig i sin husbonds egen minde og ret, som det noteres i tingbogen. Hvilke konsekvenser sagen fik for ham ses ikke.¹⁵ De bevarede sager viser, at de almindelige domstole har accepteret grandestævnets kompetence og har benyttet deres egen myndighed til at understøtte grandestævnet.

På grandestævne

Mens vi som omtalt har bevaret en række vider og vedtægter, findes der kun få optegnelser om forhandlingerne på grandestævnerne. Vi ved ikke, om der er blevet nedskrevet referater af forhandlingerne eller blot af beslutningerne. Hvem skulle gøre det? Vi ved meget lidt om bøndernes boglige for-måen i det 18. århundrede. Et egentligt skolevæsen blev først pålagt godsejerne at etablere i 1739, hvor det på ryttergodset var sket allerede i 1721. I Ørsted havde Stenalt allerede et par år før 1739 knyttet en skolelærer til det nyoprettede hospital, der svarede til en fattigstiftelse. Her ved vi, at skolelæreren i 1738 ved en fælles overenskomst mellem granderne fik tillagt 2 tønder byg af byens videkasse »for at assistere oldermanden med regning og skriven, når denne forretning forefalder«.¹⁶

I vedtægten for Voer 1707 fastsættes det, at sognets degn skal holde regnskab med bødepålæggene og indføre det i den dertil forordnede bog. Lønningen herfor var 4 skæpper byg.

Men der er ikke bevaret forhandlingsprotokoller fra hverken Voer eller Ørsted grandestævne. Vi kan derimod som tidligere anført finde kopier af grandernes vedtagelser i godsarkivet.

Hvordan foregik det sociale samvær på grandestævnet? Præsten i Voer, H. P. Plesner, klagede i 1783 til godsejeren på Stenalt over, at der blev drukket alt for meget på bystævnet.¹⁷ I vedtægten for Voer stod der tydeligt i §10:

»Om nogle på grandestedet, kirkevej, gildelaug eller anden

sømmelig forretning eller forsamling enten befindes i druk-
kenskab, eller ypper trætte, eller lader høre skjælden, ban-
den, løgn, truen eller anden ulyd, eller også sådanne steder
og i sådanne forsamlinger fører gevær med, betale til byens
vide hver gang 8 skilling«.

Men de mange bøder, der blev inddrevet og betalt på gran-
destævne, var en fristelse. Nok stod der utallige steder i ved-
tægten, at pengene skulle anvendes til byens nytte. Men hvad
var byens nytte? For pastor Plesner så sagen således ud:

»Endog den mand, som i fjor kom til Jens Hansens gård, har
selv beklaget hos mig, at sligt (d.v.s. drikkeriet) ikke blev
hemmet her lige så vel som på andre godser. Thi foruden
det, at vide eller mulkt penge, som han ønskede måtte blive
anvendt til byens nytte, blev optrukket, har han sagt mig,
at han for sin part måtte desuden i fjor skyde en rigsdaler til,
skønt han neppe var her den halve sommer. En skikkelig
mand er på sådan måde let forført til liderlighed, thi der
drikkes på hans regning ligeså vel som på de andres, og hvi
skulle han så ikke drikke med? Den både mod lov og videbog
stridende skik, ... er vist årsag til både at mange bliver lider-
lige og til meget andet ondt for byen.«

Det var en alvorlig anklage mod byens styre. Men præst og by-
mænd var da også på kant med hinanden i Voer. Da pastor
Plesners formål med at sende dette brev til godsejeren var at
få byen udskiftet, var han ikke interesseret i at fremstille
landsbyfællesskabet fra den mest fordelagtige side.

Måske var bymændene i Voer mere drikfældige end andre
steder? Men en tilsvarende anklage mod forholdene på andre
bystævner træffes flere steder. Klager til retsvæsenet over
uretfærdige bøder pålagt af grandestævnerne ledsages af en
næsten fast formel om, at pengene er blevet drukket op på by-
stævne. Præsterne fik i 1772 som tidligere omtalt pålagt at fo-
retage indberetning om overholdelse af helligdagsforordnin-
gerne. I indberetningerne fra Viborg stift klages der også over
det alvorlige drikkeri på grandestævnerne, der som tidligere
omtalt afholdtes om søndagen og derfor faldt ind under emnet
for indberetningen.

»Den uskik, hvor bymændene om søndagen efter prædiken holde stævne eller møde, i henseende til deres bys vedtægter eller anden indbyrdes overlæg. Ved samme lejlighed gøre de sig et drikkelag, hvorudi de i blandt dem, som elske for meget stærk drik, overvælde sig og blive drukne og tilbringe så sabbattens øvrige del med sværmen og Guds fortørnelse.«

Sådan fortsætter en række præster helt på pastor Plesners melodi. Men pastor Mørch i Gjerding forsøgte at se sagen fra bondens side også. Vel fandt han det beklageligt, at der afholdtes grandestævner om søndagen. Men hvornår skulle de ellers afholdes? Det krævede, at der blev påbudt en anden ugedag hertil. Og så måtte godsejerne ikke tilsige til hoveri på denne ugedag iflg. pastor Mørchs forslag.¹⁸

Man ønskede ikke at forbyde grandestævnerne, dertil havde de alt for central en placering i bøndernes dyrkningsfællesskab.

Dyrkningsfællesskab

Baggrunden for de detaljerede videbestemmelser var dyrkningsfællesskabet i landsbyen, som alle med brugsret til jorden deltog i uanset ejendomsforhold i øvrigt. Alligevel siges der intet i vedtægten for Voer og Ørsted om landsbyens driftsform. Det har været så selvfølgelig for alle, at det blev anset for overflødigt at fastslå, hvilket sædskifte der skulle følges. Men da Ørsted by i 1739 tog beslutning om en ny driftsform, blev den højtideligt nedskrevet.

Der havde hidtil været tre vange i rotation i Ørsted (Bovang, Tingvang og Hevringvang), hvor de to blev dyrket, mens den tredie hvilede. Desuden blev resten drevet i en egen rotation med 4 års brug og 4 års hvile. Efter det nye omdriftssystem skulle de tre vange hver deles i to, således at der blev seks vange fordelt med 3 års brug og 3 års hvile. Forinden var der taget en vang fra Bovangen til årlig dyrkning. Heden blev fortsat dyrket efter sit eget system. Hovedsystemet var således en 6 vangs omdrift med 3 års hvile og 3 års dyrkning. Ved siden af eksisterede to andre systemer: Den årlige dyrkning af 1/3 af Bovangen, formentlig den del, der lå nærmest byen og derfor var blevet gødet stærkest gennem årene. Og så hedejorden,

som formentlig var senest opdyrket og fulgte et sædeskifte, der var almindelig anvendt på mager jord.

Bønderne havde enstemmigt vedtaget den nye driftsform. Derefter blev et udvalg på 8 mænd, fire fra Stenalt og fire fra Hevringholm, de to største lodsejere i Ørsted, udvalgt til at forestille vedtægten for godsejerne. Vedtagelsesdokumentet – en afskrift heraf ligger i Stenalts godsarkiv – skulle gælde som foreløbigt bevis, indtil »et formeligt instrument derover kan blive forfattet«. Det var underskrevet af de otte mænd i udvalget. Siden er dyrkningsaftalen formentlig blevet tinglyst – i hvert fald henvises der i det endelige dokument fra 21. november 1740 til »de ergangne domme om markens brug og hvile«.

Hvilken rolle spillede godsejeren i driftsomlægningen? Den er først blevet forelagt ham efter vedtagelsen iflg. formuleringen i det foreløbige dokument. I dokumentet fra 1740 med samtlige bønders underskrifter omtales vedtægten som den »efter vores herskab og forsvars befaling og vilje den derover enstemmige vedtægt«. Intet i første dokument fra 1739 tydede på herskabets indgriben, men det var vigtigt for landsbyen at fremhæve lodsejernes sanktion. Kun en af lodsejernerne underskrev dokumentet den 24. november, og det skete udtrykkeligt på hans fæstebondens vegne. Derimod blev det ikke underskrevet af de andre lodsejere i byen, men alene af de 24 bønder, som besad brugsretten til jorden. Derimod har det sammensatte ejerforhold i Ørsted nødvendiggjort en særlig omstændelig procedure med inddragelse af den offentlige tinglysning.¹⁹

Dyrkningstvang

Dyrkningsfællesskab betød dyrkningstvang for alle deltagere. Der er ikke overleveret klagesager eller lignende til belysning af, hvorledes det nye dyrkningssystem i Ørsted fungerede. Det naturlige spørgsmål for os er, om fællesskabet lagde snærende bånd på den enkeltes udfoldelsesmuligheder?

Fra de jyske ryttergodser er der bevaret nogle sager, som kan give et svar på det stillede spørgsmål. I Merring under det 4. jyske regiments distrikt i Hatting herred havde en enke-kone i den periode, hun sad alene på fæstegården, ladet så en skæppe byg i det fald, der tilhørte hende i den fælles mark. De øvrige grander havde sået blandsæd i deres fald i samme

mark. For denne forseelse havde de idømt hende en bøde og derefter frapantet hende en messingkedel. Da hun blev gift igen, klagede den nye mand i 1703 til regimentsskriveren, der på ryttergodset svarede til godsforvalteren på det almindelige proprietærgods. Fæsterens argumentation gik ikke på den ubetydelige forskel fra helheden, om afgrøden i en strimmel af den fælles ager var byg eller blandsæd. Nej, han fremhævede hendes særlige situation som enke og dermed hendes ringere viden om fællesdriften. Regimentsskriveren gik ind for, at messingkedlen skulle leveres tilbage uden indløsningsgebyr. Men det ville bymændene ikke bøje sig for, da det ville være et indgreb i bystævnets anliggender og en tilsidesættelse af en fælles beslutning. Det lykkedes sessionen – svarende til godsejeren på det private gods – at stifte forlig mellem parterne. Sessionsprotokollen oplyser ikke på hvilke betingelser, men formentlig er bøden eller indløsningssummen for kedlen blevet nedsat, så ingen af parterne tabte ansigt ved forliget. Det var vigtigt for grandestævnet at opretholde de fælles beslutninger, som den enkeltes særinteresser måtte bøje sig for.²⁰

Anderledes forholdt det sig, hvor grandestævnet havde vedtaget en forandring i det vedtagne dyrkningssystem, og nogle få ikke ville bøje sig for den fælles beslutning, men klagede til regimentsskriveren over, at deres interesser var gået for nær. I 1743 havde Lejrskov bymænd under Koldinghus rytterdistrikt besluttet at opdyrke et stykke hede og lægge den til deres nye vang ved Lejrskov kirke for at forbedre højbjergningen. Også sognepræsten, Henrik Morville, støttede beslutningen for sin præstegårds andel i fællesskabet. Men de to beboere Peder Jepsen og Mads Pedersen, fra enestegården, Asbøllgård, var imod nyopdyrkningen. De havde kun 2 otting jord i fællig på Lejrskov bymark, og i forhold hertil havde de græsningsret på den fælles hede for 8 høveder, 4 heste og får i snesetal. Derudover betalte de 3 rigsdaler for 44 – 48 høveders græsning, så de var på ingen måde interesseret i en udvidelse af det dyrkede areal på fællesgræsningens bekostning. Derfor protesterede de mod indhegningen og mod ændringen af det traditionelle dyrkningssystem.

Regimentsskriveren rejste til Lejrskov og holdt åstedsforretning med gode mænd fra bylaget. Hans vurdering var på linie med sognepræstens, at indhegningen var til gavn for fællesskabet i almindelighed og heller ikke til skade for de to As-

Byens pung. De bøder, bønderne måtte indbetale for overtrædelse af byens vedtægter, kunne opbevares i en pung som denne, der stammer fra Oldrup, Hundslund sogn i Århus amt. Den opbevares på Odder og omegns museum, som også har taget dette billede.

bøller. Men i det forlig, han søgte at få tilvejebragt mellem parterne, indgik dog en nedsættelse af betalingen for Asbølles ekstra græsning til 2 rigsdaler årlig for kreaturerne. Deres heste og får skulle herefter ikke græsse på heden om sommeren, men kun om vinteren. Alle skulle tage del i den nye indhegning, der var betingelsen for nyopdyrkingen. Det var endvidere vigtigt for bymændene at få understreget, at Peder Jepsen og Mads Pedersen ikke med henvisning hertil kunne sabotere fremtidige ændringer i dyrkningssystemet. Da de to gårdmænd ikke ville gå ind på forligsforslaget, blev det forelagt sessionen. Her opnåede de yderligere nedsættelse af græsningsafgiften til 8 mark. Og derved blev det.²¹

Resultatet blev således, at grandestævnets fællesbeslutning blev opretholdt. Men til gengæld fik de to mænd fra Asbøl den indrømmelse, at den græsningsret, de lejede af byen, var blevet ringere ved driftsomlægningen.

Disse eksempler er fra fællesskabets storhedstid, før befolkningsforøgelsen satte ind og før udskiftningen. Det var, som det er fremgået, absolut ikke et statisk dyrkningsfællesskab, men der skete stadige ændringer. Disse blev foretaget efter fælles beslutning på grandelaget, hvor mindretallet måtte bøje sig. Men fra midten af det 18. århundrede startede den reformbevægelse i Danmark, der langsomt ophævede fællesskabet først mellem flere byer (1759) senere inden for landsbyerne (1781) med udskiftning og udflytning. Dermed opstod der en anden holdning til fællesskabets funktion i praksis. Hvorledes denne opløsningsproces er foregået, ved vi meget lidt om.

Så sent som i 1795 opstod der en voldsom dispute mellem Søren Hansen Torst og de øvrige bymænd i Todbjerg sogn, Øster Lisbjerg herred i Randers Amt. Årsagen var, at Søren Torst på egen hånd havde indhegnet sin mark, så de andres kreaturer ikke kunne græsse der om efteråret, selvom hans kreaturer græssede på deres marker. Byen var blevet udskiftet i 1791, men havde altså stadig et vist mål af fællesdrift. Modsætningerne, der havde resulteret i en strøm af skældsord fra Søren Torst mod de andre, blev indbragt for den nyoprettede forligelseskommision for området. Forliget pålagde Søren Torst en bøde for skældsordene, hvorimod de øvrige måtte love at lukke ledene, når de passerede hans mark. Der var således ikke længere tale om at bøje den enkelte efter flertallets vilje i spørgsmål om driften af marken.²² Det er et tydeligt vidnesbyrd om, at fællesskabet var på retræte. Et sådant forlig havde været utænkeligt 50 år tidligere.

Markarbejdets begyndelse

Landsbyfællesskabet omkring markdriften er ofte blevet opfattet således, at samtlige bymænd på samme dag skulle udføre samme arbejde på agrene i samme vang. Men samtidig har det stået som en gåde, hvordan denne fællesdrift i praksis kunne fungere med hoveripligt til forskellige godser, som på ingen måde havde fælles arbejdstilrettelæggelse. I byen Ørsted

var 18 gårde hoveripligtige til Stenalt og 11 til Hevringholm, mens 2 gårde under Stenalt og de 3 gårde under henholdsvis Holbækgård, Estruplund og Frisenvold var hoverifrie. Nu betød hoveripligt ikke, at bonden nødvendigvis selv måtte afsted. Men når mandskab, trækraft og redskaber blev anvendt på hovedgårdens jord, kunne de ikke samtidig anvendes på fæstebondens marker. Det fik naturligvis størst betydning i spidsbelastningsperioder. Enkeltstående undersøgelser tyder ikke på, at hovbønderne havde flere karle end de hovfrie. Så det har betydet, at arbejdet på fæstebøndernes egne bedrifter måtte afvente, at det var afsluttet på hovmarkerne. Skulle de øvrige bønder i landsbyen så også vente? I vedtægten for Voer og Ørsted er problemet løst i §48 således, at ingen måtte starte på arbejdet, før igangsættelsen var vedtaget:

»Så må ikke heller nogen uden foregivende vedtægt uddrage eller uddrage lade at pløje, så, slå hø, høste korn eller korn hjemføre under 4 marks straf til grandet.«

Det må forstås således, at når starttilladelsen var givet på grandestævnet, kunne enhver udføre arbejdet på de tidspunkter, der passede ham. Det stemmer også med reglen om bøde for at vende plov eller harve ind på en anden mands tilsåede jord (§ 46). Denne bestemmelse var overflødig, hvis arbejdet foregik i fællesskab. Det nyttede heller ikke at gøre arbejdet i nattens mulm og mørke, hvis ikke der var givet starttilladelse. Det havde også været nødvendigt at udstede forbud her imod.

I Voer og Ørsted by blev der gjort en undtagelse fra det fælles starttidspunkt for sognepræsten. Det skete med den begrundelse, at »der han undertiden har dobbelt avlsdrift mod os, så bør vi ikke forlange, at han i slig henseende skulle rette sig efter os«. Formentlig er det sognepræsten selv, der har fået denne bestemmelse indsat.

Vurderingen af det mest belejlige starttidspunkt kunne give anledning til konflikter. I 1639 ville to af gårdmændene i Hjeriting i Skast herred tilsyneladende ikke bøje sig for deres mere sendrægtige naboer, når det gjaldt det rette tidspunkt for at slå engene i Tobil mark. Det lykkedes at blive enige om et fast tidspunkt: 14 dage efter Sct. Hans skulle de have lov at gå i gang, selv om de øvrige deltagere i fællesskabet ikke fandt det tjenligt endnu. De skulle dog give de andre besked to dage før.

Men naturligvis kunne grandestævnet vedtage et endnu tidligere tidspunkt for høstens begyndelse. Overenskomsten blev læst til Skast herredsting, og straffen for overtrædelsen blev sat til 1 rigsdaler i bøde til herskabet.²³

Kvæghold

Der har ofte i dansk landbohistorisk forskning været fokuseret så stærkt på landsbystyrets agerdyrkningsfællesskab, at man ganske har overset kvægholdets betydning. Men i landsbyernes vider og vedtægter vrimler det med bestemmelser om kvæghold og græsningsproblemer, så enhver hurtigt må overbevises om kvægholdets eksistens og betydning for det danske landbrugssystem. I det 17.–18. århundrede var ressourcegrundlaget de fleste steder givet. Byernes overdrev stødte mod andre byers overdrev. Man kunne altså ikke længere blot indtage ny jord til græsning. Man kunne heller ikke blot udvide det dyrkede areal på græsningsarealernes bekostning. Hvor skulle man så få nye græsarealer fra? Og jorden kunne ikke dyrkes med tilstrækkeligt udbytte uden at få tilført gødningsstoffer. Og man havde – bortset fra købstædernes nærmeste omkreds – kun dyrenes gødning til rådighed. Man kunne heller ikke udvide malkekvæget på trækraftens bekostning, for den var – hvad enten det var heste eller stude – nødvendig til driften af både hovedgårdsmarkerne og landsbyens egne marker. Skove, krat og overdrevsområder havde i århundreder afgivet materiale til brændsel, gærder og byggematerialer, men de nærmede sig i sidste halvdel af det 18. århundrede forhugningsgrænsen.

Der var således en hårfin balance i de samlede landbrugsressourcer og deres udnyttelse. Sagt med et moderne udtryk, så eksisterede der en økologisk balance, som man udmærket kendte og formåede at tage vare på. Man vidste, at landsbyens samlede naturgivne ressourcer var begrænsede. Derfor indeholdt vider og vedtægter for Voer og Ørsted bestemmelser om, at landsbyens uskiftede jord ikke måtte udlejes til udenbys folk uden husbondens tilladelse. Den skulle tilbydes byens folk til samme pris. Men også indefra blev der udøvet pres på de til rådighed stående naturressourcer. Befolkningstilvæksten krævede, at der blev produceret mere føde. Gårdantallet i

landsbyerne blev ikke forøget i det 17. – 18. århundrede før landboreformerne, men befolkningstilvæksten skete hos husmænd uden jord og indsiddere, der sad til leje hos andre. De levede af håndværk, daglejerarbejde og kvægavl i beskeden målestok, for så vidt som de kunne få stillet græs til rådighed.

Græs jævning

Den græsning, der var til rådighed, bestod af urebet jord, d.v.s. overdrev, den eller de vange der ikke blev dyrket det pågældende år og stubjorden, når kornet var kørt hjem fra markerne – også kaldet ævredsgræsning. Det forøgede pres på græsningsressourcerne gennem det 18. århundrede kan også iagttages i de bevarede vedtægter for Voer og Ørsted. Vedtægten for Voer fra 1707 kender ingen begrænsning i græsningsretten. Formuleringen af disse punkter giver indtryk af et overskudssamfund, hvad græsning angår. Den eneste begrænsning er vendt mod udenbys folk. I §18 nedlægges forbud mod at udleje græsning eller foder til fremmede, uden det først er blevet tilbudt granderne på et grandestævne. Oprindeligt stod der i den samme paragraf, at udlejningen først måtte finde sted, hvis herskabet ikke havde brug for græsning. Men godsejerens interesser er altså vejet for hensynet til landsbyfællesskabet.

I de følgende vedtægter er der også sat begrænsninger på den interne udnyttelse af græsningsressourcerne i Voer og Ørsted. I henhold til vedtægter fra 1728 og 1770 skulle fordelingen ske efter hartkorn, d.v.s. størrelsen og kvaliteten af gårdene i byen. For der var atter en balance imellem sommergræsning og det antal dyr, der kunne fødes på gårdene om vinteren. Iflg. §34 i vedtægten havde man ret til at sætte 3½ fuldt kreatur på græs pr. tønde hartkorn. Hvis man ikke kunne udnytte denne tilladelse, kunne man leje det manglende ud til andre og selv indkassere lejen. Men havde man for mange kreaturer, måtte man bøde 1 rigsdaler til byens kasse. Den følgende paragraf ansætter et fuldt hoved til heste og kreaturer, der har fået 2 somres græs og 2 vintres foder, hvad enten de er små eller store af vækst. Så følger en form for omregningstabell, der siger, at til et fuldt hoved svarer 2 føl eller kalve under 2 år, og ligeledes 5 får eller svin.

En strikte fastholden ved brugsret til jord som grundlag for tildeling af græsningsret ville betyde, at de mange husmænd i Voer og Ørsted blev udelukket fra græsningsressourcerne, med mindre det lykkedes dem at indtinge deres dyr hos en gårdmand, der ikke selv havde dyr nok til at opfylde sin tildelte kvote. I 1728 vedtægten for Ørsted tillod man på trods af hartkornsbestemmelsen hver husmand i byen græsningsret til en ko, fire får og et svin. Husmændenes muligheder var ganske vist begrænsede, men det gjaldt jo også gårdmændene i byen. Denne bestemmelse blev også optaget i vedtægten for Voer 1770, men i den følgende vedtægt fra 1772 var dette punkt udgået. Husmændene var herefter i realiteten udelukket fra at få del i byens græsningsressourcer, da de kun måtte holde 4 gæs og 1 gase på fællesgræsning. Hvis forholdet mellem de to vider i 1770 og 1772 for Voer er således, at grandestævnet i 1770 har indstillet en afskrift af Ørstedes vedtægt fra 1728 til godsejerens godkendelse, men i stedet har fået påbudt den reviderede fra 1772, så skal ansvaret for de forringede forhold for husmændene placeres hos godsejeren.

Den eneste, der protesterede mod dette punkt, var – så vidt det skriftlige kildemateriale tillader at dømme – sognepræsten i Voer, H. P. Plesner. Da han i 1772 fik forelagt udkastet til den ny videbog, skrev han:

»Det vil undersøges, om gadehusene ikke ved fæstebrev eller byens skik og hævde er berettigede til nogle creaturens græsning.«

Men sognepræsten kom ikke igennem med sit forsvar for husmændene. Et fæstebrev – som Plesner henviste til – greb ikke ind i landsbyfællesskabet, men overdrog blot brugsretten til et hus eller en gård. Hvad der fulgte med af fællesarealer var overladt til grandestævnets bestemmelser.

Vi kan ikke se, om grandestævnet har været tilfreds med godsejerens indgreb eller ej. Men formodentlig har godsejeren og fæstegårdmændene haft fælles interesse i at knægte husmændenes græsningsrettigheder. Godsejeren og fæstegårdmændene havde fælles interesse i fæstegårdens trivsel, og heroverfor måtte husmændenes interesser vige. Og så hjalp præstens forbøn hos de jordiske magter ikke.

Skoleholderen stod i dyrkningsanliggender på linie med hus-

mændene, mens præsten var placeret som gårdmændene. Derfor kom skoleholderen også i klemme med græsning til sine dyr lige som husmændene. I 1728 vedtægten for Ørsted (§38) fik han tildelt græsning til en ko, fire får og to svin – altså et svin mere end en husmand. Denne græsningsret forsvandt sammen med husmændenes i vedtægten for Voer 1772. Men til gengæld fik han udover sin sædvanlige løn i viden tildelt to tønder byg eller penge omregnet efter kapitelstaksten, som skulle ydes af byens videkasse eller bødekasse. Det begrundes ikke med bortfaldet af græsningsretten, men med forpligtelsen til at undervise fattige og faderløse børn gratis, både i skrivning, regning og læsning. Dette punkt vandt ikke sognepræstens billigelse. Mens han havde taget husmændene i forsvar, skrev han flg. om skoleholderens løntillæg:

»Er skoleholderen nogenlunde nødtørftig aflagt, synes mig betænkkelig at fastsætte nye afgifter.«

Heller ikke her blev hans protest taget til følge.

Vi kan i de bevarede vedtægter for Voer og Ørsted se, at reguleringen af græsningen optager mere og mere plads, samtidig med at husmændene skubbes ud af fællesskabets rettigheder. Vedtægterne giver et klart billede af udviklingsforløbet, selv om vi ikke kan se alle reaktioner på ændringen. Det viser, at husmændenes udelukkelse fra græsningsrettigheder ikke altid er forbundet med udskiftningen, som det har været den almindelige opfattelse hidtil. Processen er startet tidligere. I Voer har vi således kunnet iagttage den 25 år før udskiftningen i 1797. I Ørsted beholdt husmændene iflg. disse kilder den begrænsede græsningsret. Ved udskiftningen af Ørsted i 1789 fik selvejerhusmændene uden hartkorn græsningsret i byens fælleskær for enten en ko, mod at betale en årlig græsleje på 2 mark, eller for 5 får mod at betale 6 skilling pr. stk.²⁴

Husmandsproblemet på ryttergodset

Også på ryttergodset kendtes problemet med husmændenes pres på de fælles græsarealer. Så tidligt som 1689 klagede rytterbønderne under 2. jyske regiment over de mange husmænd, som boede på selvejernes grund. Der fandtes selvejere med op

til 12 huse under hver gård. Deres kreaturer og heste, får og gæs græssede også på fællesjorden, og tærede derved på de fælles reserver. Sessionens resolution lød den 9. marts 1689 på, at der skulle gøres et overslag over, hvor stor bestand der var nødvendig til hver gård. Det skulle derefter fordeles på hver tønde hartkorn. Hvis selvejerne så ville tilstå deres husmænd græsningsret, måtte de fragå deres egen. I denne sag er der ingen henvisning til byernes vedtægter. Problemet lettes – set fra sessionen – af, at fronten stod mellem rytterbønder og selvejere, hvor sessionen naturligvis havde rytterbøndernes interesser for øje.²⁵

I 1699 klagede en bolsmand, Jens Sørensen, i Smidstrup over, at bymændene havde indtaget hans heste fra fælleden, og han havde måttet give 1 rigsdaler for at få dem igen. Han havde endog en amtmandsresolution på fri græsningsret til to heste og to køer. Den ville han nu gerne have sessionens støtte til at holde i hævd. Men som et kompromis foreslog han selv, at der kunne fastsættes en betaling herfor. Desværre kendes sessionens resolution i sagen ikke. Men problemet fremgår tydeligt af bolsmandens klage, samt at han var klar over sin svage position i fællesskabet og derfor fremkom med et betalingstilbud.²⁶

En tilsvarende sag fra Morholt indbringes for sessionen i 1704. Her angives årsagen til den ændrede praksis fra bymændene at være byens ringe græsning. Men alligevel resolverede sessionen, at det skulle forblive som sædvanligt.²⁷

Skal denne holdning tolkes som sessionens ønske om at beskytte de svage i landsbysamfundet – d.v.s. husmændene, eller er det ønsket om at fastholde sædvanen og dermed byens vider og vedtægter, der ligger bag?

Regimentskriverens holdning kommer tydeligt frem i en tilsvarende sag i byen Føvling i 1704. Her havde husmændene tidligere haft fri græsningsret, men var nu af bønderne på grandestævne blevet pålagt at betale græsningspenge for deres får og andet småkvæg. Da de nægtede at betale, udpantedes de for beløbet. Som modtræk klagede de til regimentsskriveren, som tilholdt gårdmændene ikke at pålægge husmændene en ny afgift. Han henviste til, at også husene var opført i jordebogen, og kongen ønskede at sikre begge parters eksistens i landsbyen. Det lykkedes ham ikke at tale bønderne til rette, da der fandtes nogle genstridige proprietærbønder i

byen. Til det almindelige sociale skel mellem gårdmænd og husmænd kom således modsætningen mellem flere ejere. Eller har det været opfortunt for rytterbønderne at skyde skylden på proprietærbønderne, således at de spredte ejerforhold blev udnyttet af bønderne? I hvert fald måtte regimentskriveren udarbejde en længere indstilling til sessionen.

Også sessionens holdning var klar. Hvis der fandtes noget i byens vedtægter til skade for husmændene, så skulle sagen indbringes for amtmanden. På grund af de blandede ejerforhold i byen, havde sessionen ikke kompetence på egen hånd. Men den ønskede tydeligt, at husmændene i Føvling skulle mainteneres, som det hed i samtidens sprog. Balancen i landsbyen måtte ikke forskydes til skade for de svage, også selv om det ville medføre indgreb i byens vedtægter og dermed i bymændenes – d.v.s. gårdmændenes – selvbestemmelsesret. Rent administrativt er det interessant at se amtmanden blive sat ind til løsning af stridsspørgsmål i landbospørgsmål. Denne linie skulle udbygges i reformperioden i slutningen af århundredet.²⁸

Hegn

Kombinationen af agerdyrkning og kvægavl sikrede balancen i 17. – 18. århundrede i agerbrug og samtidig den bedste udnyttelse af de naturgivne ressourcer. Men samtidig gav denne kombination landsbystyret en række problemer. Det var nødvendigt at sikre afgrøderne på marken mod dyrenes nedtramp. Det skete med hegn af gærdsel (d.v.s. tynde grene). Men efterhånden som rovdriften på skovene skred frem, var det nødvendigt at etablere jordvolde eller stendiger omkring markerne. Hvad end materialet var, krævedes der vedligeholdelse. Det blev i Voer og Ørsted pålagt bymændene i forhold til gårdenes størrelse under tilsyn af bystævnet. Derfor indeholdt vider og vedtægter en lang række bestemmelser herom – og hvad der skulle ske, hvis hegnet ikke var i orden.

Trods disse klare bestemmelser opstod der alligevel problemer i Voer i 1785, da bymændene havde vedtaget at opføre et dige mellem deres fædrift og kornvang. Da der ikke tidligere havde været et dige her, havde det været nødvendigt at bevogte kornvangen med 2 mennesker hver nat, når den var ind-

Dette risgærde er fra Lolland, hvor fotografiet er taget i dette århundrede. Men tilsvarende hegn blev også sat om kornmarkerne i landsbyfællesskabets tid for at holde de løsgående kreaturer ude af markerne. Foto af Ejvind Rasmussen efter Frank Lauridsen: Landsbyen i 1700-tallet. (1974).

taget til drift. Bymændene havde i.h.t. vedtægten fastsat, at alle skulle deltage i arbejdet med det nye dige efter deres hartkorn. Men det havde pastor Plesner protesteret imod. Enhver skulle efter hans opfattelse sætte dige ud for sin egen ager – og Plesner havde mindre jord på dette sted end de andre.

Unigheden blev forelagt forvalter Tørslev, som med Danske Lov (3–13–31 og 34) og videbrevet i hånden støttede bøndernes opfattelse. Kun 8 mænd skulle i modsat fald opføre det hegn, som alle bønder i byen ville få gavn af. Men forvalterens afgørelse kunne ikke få pastor Plesner til at bøje sig. Han lod det stykke af diget, han havde fået tildelt, stå uopført. Så brød kreaturerne selvfølgelig ind i kornet. Skaden blev opgjort af uvildige mænd til 6½ skæppe rug, som Plesner nægtede at betale. Sagen blev igen forelagt godsforvalteren, som denne gang blev rasende. Præsten skulle tvinges til at betale enten ved ud-

pantning, som viden åbnede mulighed for, eller ved at bønderne kunne tilbageholde noget af hans tiende. Det sidste var absolut i strid med reglerne – og ville i dag blive kaldt magtfordrejning. Men formålet var at bøje den gode pastor under fællesskabets love. Godsforvalteren håbede derfor, at

»nådigherren tillader bønderne at holde over deres vide og vedtægt, og at søge erstatning hos hr. Plesner for forvoldte skade.«²⁹

Hvorledes pastor Plesner blev bøjet vides ikke, men som det senere vil fremgå, klagede han over for lave tiender fra bønderne. Det fremgår ikke, om det er en følge af uenigheden om diget, at tienden er blevet nedsat.

Byens hyrde

Selv om hegnene var istandsat og blev vedligeholdt efter vedtægtens bestemmelser, kunne kreaturerne ikke drive rundt uden opsyn. Der var behov for en hyrde, som hver morgen drev dyrene ud af byen til overdrevet, engen, fællesvängen eller stubmarkerne – afhængig af årstiden og afgrødernes vækst. Vedtægterne havde faste terminer for afgræsningen.

Byens hyrde eller hyrder – da der også ansattes svine- og gåsehyrde – blev fæstet af grandestævnet for et år og lønnet af bymændene. I Voer har man drevet den praksis at afkræve hyrden en daler, inden man ansatte ham. Iflg. pastor Plesner blev pengene straks drukket op på grandestævnet. Han tordnede, som tidligere omtalt, mod dette drikkeri og mente også, det var for meget at afkræve en byhyrde en daler, »hvilket jo ikke er en stodders lejlighed«, som han formulerede det.³⁰

I vedtægten for Voer 1707 siges det blot om hyrdens løn, at »han bør have sin rettighed af hver mand, korn, mælk og deslige«. Men i Ørstedes vedtægt 1728 gives der mere detaljerede regler for hyrdens løn, der først og fremmest skulle sættes i forhold til hjordens størrelse. Lønnen skulle bestå af byg og brød til højtiderne, gæs og æg. Desuden måtte hyrdekvinderne malke køerne en gang om ugen, underforstået og selv beholde mælken, dog ikke 6 uger efter kælvningen, d.v.s. den periode hvor der var mest mælk. Fårene måtte de malke 4 gange om

Dette udsnit af et stik af Nestved købstad fra ca. 1770 viser byens hyrde i funktion. Foto af Ejvind Rasmussen efter Frank Lauridsen: Landsbyen i 1700-tallet. (1974).

året. Dertil kom normalt fribolig i byens hyrdehus. Men det har formentlig været en selvfølge, som vedtægterne ikke behøvede at fastslå. Af en sag for forligelseskommissionen for Randers amt i 1798 fremgår det, at hyrden også kunne være aflønnet med kornsæd. Så har der formentlig også hørt lidt jord til hyrdehuset – eller aflønningen var som for mange tjenestekarle, at de fik overdraget en del af husbondens jord til at så deres lønnesæd i.³¹

Der var ikke store lønninger til dem, der vogtede fjerkræ og småkreaturer. Pastor Plesner brystede sig i 1783 af, at det kun kunne lade sig gøre at få ansat hyrder til de små lønninger, fordi han skaffede disse vogtere noget af sognets almisse. På denne måde skete der faktisk en sammenblanding af videkassen og fattigkassen, men begge var jo beregnet til byens nytte.

Byens hyrder hørte heller ikke til byens ansete folk. Pastor Plesner betegnede dem som tidligere omtalt som stoddere. En mærkelig historie fra Koldinghus rytterdistrikt viser, at de heller ikke altid blev godt behandlet af bymændene. Egentlig blev sagen forelagt ryttersessionen som et spørgsmål om, hvem der skulle udpantes for den ene rigsdaler, som sessionen havde pålagt bymændene at betale en hyrdekone. Hun var blevet lejet af Skærbæk by, men af en eller anden grund kom hun aldrig til at tiltræde. Den stakkels kone var, som det siges i sessionens resolution, blevet »fixeret af bymændene«, d.v.s., de havde narret hende, så hun som fremmed i byen stod uden tag over hovedet. Da hun klagede sin nød til sessionen, fik hun tillagt erstatning på 11 mark danske. Men hvorledes hun er blevet fixeret, ved vi desværre ikke.³²

Der var hyrdevang. Bymændene i Tolstrup under det 2. jyske regiments gods klagede i 1703 over mølleren Niels Marcussen, som ikke ville deltage i betalingen af byhyrdens løn. Møllerens argument var, at han selv havde ansat en hyrde til sine dyr og altså slet ikke benyttede den fælles hyrde. Men sessionen erklærede, at når der var fællesgræsning i Tolstrup, så skulle også alle bymænd bidrage til hyrdens løn efter billighed, d.v.s. efter andelen i den hjord, som græssede.³³

Landsbysmeden

Endnu en person var afhængig af byfællesskabet, samtidig med at han var helt nødvendig for bøndernes bedrift. Det var smeden. Underligt nok er han overhovedet ikke nævnt i vedtægterne for Voer og Ørsted, selvom han var ansat og lønnet af landsbyfællesskabet. Normalt fæstede han smedie og lidt jord af godsejeren. Desværre vides intet om Voer smedens lønforhold. Men normalt blev smeden lønnet med korn, eller han fik lidt jord hos bønderne svarende til tjenestefolks lønnesæd.

I slutningen af 1770'erne var der i flere år kamp om, hvem

Billede af smedjen i Ørbæk på Fyn. I beslagskuret i den forreste del af huset blev hestene trukket ind, når de skulle skoos. Foto af Ejvind Rasmussen efter Frank Lauridsen: Landsbyen i 1700-tallet. (1974).

der skulle være smed i Voer. Straks da Jens Smed var død i april måned 1777, mødte bymændene op hos Stenalts godsforvalter for at anmode om, at gårdmand Peder Hefrings søn måtte overlades smedehuset i fæste. Han havde været i lære hos Jens Smed og ville gerne ægte en af hans døtre, Anne Dorthe. Direkte adspurgte sagde de, at de kunne være tjent med at få ham til smed. Det blev dog tilføjet, at faderen havde lovet en smedesvend som hjælp for sønnen med det arbejde, han ikke selv kunne klare. Det var således tilsyneladende et helt normalt skifte, godsforvalteren på bymændenes vegne anmodede om bevilling til i et brev af 29. april 1777: Svenden ønskede at ægte den afdøde mesters datter og fæste smedien. Godsejeren accepterede også forvalterens indstilling.

Men allerede den 25. maj mødte Anne Dorthe op hos godsforvalteren. Hun hverken ville eller turde ægte Peder Hefrings søn, som kun var 19 år gammel. Som årsag angav hun sin frygt for, at han var alt for ung til at udstå så strengt et ar-

bejde. Også nogle af bymændene var utilfredse med ham, sagde pigen. Hun håbede at få en smedesvend uden for godset til at drage ind til sig.

Så begav godsforvalteren sig til Voer og fik bymændene sammenkaldt for at høre deres mening om den nye smed. De trykkede sig og ville ikke rigtig ud med sproget – øjensynligt for ikke at være Peder Hefring imod, som jo selv var til stede, mente forvalteren. Langt om længe svarede nogle af dem ja til at være fornøjet med ham. Resten svarede: »Var de andre fornøjede, var de også«. Det kom dog frem, at han måtte have hjælp af en nabosmed. Nu måtte godsledelsen vælge mellem Jens Smeds datter og Peder Hefrings søn.

I første omgang valgte man smededatteren, Anne Dorthe. Peder Hefrings søn fik en følgeseddel på ustempelt papir, så han kunne udstå sin læretid i 1–2 år hos en smed uden for godset. Men det viste sig ikke at være så let for Anne Dorthe at finde en smed uden for godset. Han måtte være i besiddelse af et fripas for at kunne flytte ind på Stenalt. Havde han det, ønskede han også i sit fæstebrev fra Stenalt at få indflettet en bestemmelse om, at hans eventuelle sønner til sin tid kunne få et fripas til en fastsat pris – nemlig 20 rigsdaler. Men det krav ville godsejeren ikke gå ind på, selvom bymændene trængte til en smed, og høsten stod for døren. Anne Dorthe måtte så tage ud at tjene igen.

Endelig lykkedes det at finde en acceptabel løsning. Den gifte smed i Floes, som var en meget skikkelig mand, havde erklæret sig villig til at overtage pladsen på godsledelsens betingelser. Han afleverede sit fripas uden at kræve tilsvarende for sine børn, og så betalte han oven i købet 10 rigsdaler i indfæstning på smedien, som forvalteren tidligere havde betegnet som så forfalden, at der ikke kunne forventes indfæstning. Til trods for den fordelagtige aftale var forvalteren nervøs. Han havde afsluttet aftalen uden at afvente godsejerens godkendelse, hvilket han forsvarede på følgende måde:

»Dog var det mændenes skyld. Thi de var her så ofte og til sidst sagde (de) reen ud til mig, at de kunne ingenlunde længere undvære en smed, i grund deraf, de alle havde en del, som var blevet forfalden, både vogne og videre, som de absolut inden høst skulle have gjort i stand.«

Så var der ro i knap 1½ år. Men lige efter nytår 1779 kom Voer

mændene igen op til forvalteren på Stenalt og berettede, de havde opsagt deres smed til påske. I stedet ønskede de Peder Hefrings søn til smed. Peder Hefring havde benyttet de mange julegilder til at få aftalen i stand. Godsforvalterens reaktion var, at det givne opsigelsesvarsel var for kort. Skiftet kunne ikke ske før Mikkelsdag (29. september). Godsforvalteren anfægtede på ingen måde bymændenes ret til at opsigte deres smed. Blot ønskede han opsigelsesreglerne overholdt. Det hjalp da heller ikke smeden Niels Jensen, at han 8 dage efter bymændenes henvendelse egenhændigt skrev et gribende brev til godsejeren bilagt anbefalinger fra pastor Plesner i Voer og ladefogeden Christen Madsen på Stenalt. Han måtte ud til Mikkelsdag, og Peder Hefrings søn Peder blev så endelig smed i Voer. Januar 1780 stod han oven i købet for at holde trolovelse med Kirsten Mejerske på Stenalt. Men endeligt fæstebrev på smedien fik han først den 7. juli samme år, og han måtte betale 13 rigsdaler og 2 mark i indfæstning.

Tilsyneladende var Niels Jensen offer for et komplot i landsbysamfundet. Et brev fra P. Møller, der havde opsynet med byggeriet under Stenalt, giver dog en anden vurdering af den forskudte smed. Det er skrevet 13. april 1779 og fortæller, at et muranker måtte smedes i Store Sjørup, »da den smed i Voer er et falsk og slemt menneske. Jeg lod først noget gøre hos ham i Voer, hvori han lod sin falskhed se«.

Smeden opfattes almindeligvis som den mest ansete håndværker i landsbyen – næst efter mølleren. Men alligevel undrede det godsforvalteren under den første strid, at Peder Hefring tragtede så meget efter at se sin søn som smed, sønnens alder taget i betragtning.³⁴

Vurdering af fællesdriften

I det foregående er den fælles driftsform blevet anskuet som en metode til at udnytte de givne og begrænsede ressourcer, der stod til rådighed for landsbysamfundet. Det er klart, at den fælles beslutningsproces betød en hindring for den enkeltperson, som havde andre ideer om driftsformen end de øvrige bønder. Driftsformen under fællesskabet kunne ikke ændres hurtigere, end den mest sendrægtige af bønderne kunne følge med. Det måtte pastor H. P. Plesner i Voer sande. Han havde

været præst i sognet siden 1767 og var kommet på kant med sine sognebørn på mange fronter: Deres bidrag til herredets fattigvæsen, tiendeakkorden med præsten, kirkegang, byens krohold og det efter præstens opfattelse umådeholdende drikkeri i byen. Sognebørnene reagerede med nedsatte hoveriydelse til præsten, lavere kvægtiende, ophør med nanest til præsten, d.v.s. naturalieydelse.

Men bag alt dette lå den store uenighed om driften af byens jord. Præstegården var i fællesskab med de øvrige bymænd. Pastor Plesners forgængere havde tilsyneladende ikke bekymret sig så meget om driften. Mange kunne endnu huske salig hr. Poul Faber som en nidkær mand i sit embede, hvorfor han da også var ilde lidt. Men »i henseende til mark og eng skal han havde ladet andre råde«. Det var først med Plesners umiddelbare forgænger Pastor Th. Thomsen, at den nye type af oplysningstidens præster kom til Voer.

Plesner selv havde opnået, at hans køer gav mere mælk og i en længere periode end de øvrige i byen. Hans heste var tungere og dermed stærkere end bøndernes heste. Han havde opnået en aftale med bønderne om at få sine store engarealer samlede på et sted. Men hvis han ikke var færdig med høet på samme tid som bønderne, slap de blot deres kreaturer løse på engen til skade for hans hø. Et år var bønderne blevet færdige en lørdag aften, og mandag morgen talte præsten 50 bæster på sit græs. – Dette skaktræk var nok blevet vedtaget på grandestævnet om søndagen.

Netop omkring udnyttelsen af engarealerne var uenigheden størst i byen. Engene blev dårligere for hvert år og i våde år helt optrådte af kreaturer, der efter præstens opfattelse blev lukket ud herpå alt for tidligt. »Thi vi må ingen forandring tænke på«. Han havde forsøgt at få mændene med til at grave render fra de våde områder, men forgæves. Han havde sået kløver et år for at tærsk frøet af det. »Men de andre slog deres bæster løse derpå«. Han havde ofte foreslået noget til byens nytte – f.eks. at holde svinene ringede. »Men det havde aldrig vundet gehør«.

For pastor Plesner var den eneste løsning på de mange problemer at få byens jorder udskiftede, så hver mand fik sin jord samlet på et sted, så det efter hans mening skadelige dyrkningsfællesskab kunne ophøre. Hans argumentation lød således:

»Skete udskiftning, så ville hver passe sit, og gøre sig sine jorder så nyttige som muligt. Få og måske ingen ville nænne at drikke noget betydeligt op, og jeg tør både p.g.a. den gode mark, vi have, og i tillid til den arbejdsomhed, hvorfor Voerfolk vist fortjene at roses, forsikre, at Voer by efter udskiftning skal blive en af de bedste byer, idet mindste her i egnen. Der er andre i byen end jeg, der indser, hvor slet eng og græsning benyttes og af den årsag vist ønske udskiftning. Men disse må tie for mængden, der mere elsker den gamle slendrian.«

Præsten fik ikke sit ønske om udskiftning opfyldt, da Voer bymænd var imod alle hans forslag. Men heller ikke forvalter Tørslef fandt tiden inde. Efter hans opfattelse ville der gå 3 år, inden jorden var kommet i drift efter udskiftningen. Og det kunne bønderne på daværende tidspunkt (i 1783) ikke bære af deres egen formue. D.v.s. godsets kasse måtte træde til med yderligere forstærkninger. Det lykkedes ham derfor at overtale pastor Plesner til at opgive planerne om udskiftning.

Men 2 år efter pastor Plesner var flyttet ud af Voer præstegård, bad samtlige bønder i Voer som tidligere omtalt i 1788 forvalteren om at få deres jorder udskiftede. Det skal dog retfærdigvis siges, at nabobyen Ørsted i mellemtiden havde truffet den alvorlige beslutning. Så det er ikke nødvendigvis modsætningen til præsten, der alene har påvirket bøndernes beslutning.³⁵

Afslutning

Den udskiftning, præsten i Voer havde ønsket så stærkt, blev indledning til den voldsomme ekspansion både inden for kornavl og husdyrhold, som skulle kendetegne dansk landbrug i de næste par hundrede år. Derfor er fællesskabet blevet bedømt på baggrund af denne ekspansion og er dermed kommet til at stå som den gamle slendrians periode. Fællesskabet kan imidlertid også betragtes som et fælles instrument til at udnytte de givne naturressourcer på den bedste måde. Vel var driftssystemet ikke statisk, men ressourcerne måtte bruges således, at balancen i systemet ikke blev ødelagt.

Fællesskabets driftssystem kan naturligvis kritiseres ud fra vor viden om den optimale udnyttelse af det 18. århundredes

ressourcer. Nutidens teoretikere og praktikere vil give pastor Plesner ret i hans kritik og forslag til forbedringer. Græsarealerne kunne udnyttes langt mere effektivt, end det skete i Voer og Ørsted og sikkert i mange andre landsbyer. Men det tilhørte den følgende tid at gennemføre den nødvendige drifts-omlægning. Fællesskabet må bedømmes ud fra sine egne forudsætninger. Noget andet er, at det er interessant at vide, på hvilke punkter datidens driftssystem ikke slog til. Det er også et vigtigt område for landbohistoriske undersøgelser.³⁶

Den største anke mod landsbyfællesskabet er efter min opfattelse den sociale hårdhed og uretfærdighed, det udviste mod husmænd og inderstes krav på deltagelse i græsningsrettigheder. De havde ikke plads på grandestævnet og kunne dermed ikke deltage i beslutningsprocessen. Derfor blev de også udelukket fra udnyttelse af de givne naturressourcer, da knapheden viste sig. I dette spørgsmål stod godsejerne på fæstebøndernes side, hvorimod der er fremdraget flere eksempler på, at ledelsen på ryttergodser har været mere tilbøjelig til at holde hånden over husmændene. Det er hidtil i dansk historieforskning blevet fremstillet, som om det først var udskiftningsbevægelsen, der udelukkede husmændene og så at sige ofrede dem for at sikre gårdmændenes fremvækst i det danske landbosamfund. Men denne udvikling kan som påvist i denne undersøgelse følges længere tilbage. Den kan ses som en følge af befolkningsforøgelsen i det 18. århundrede og den hermed forbundne kamp om de givne naturressourcer.

Noter

Denne artikel er en udvidelse af forfatterens indlæg på et colloquium »Landgemeinde und frühmoderner Staat« på Kiels Universitet i foråret 1986.

1. Landsarkivet for Nørrejylland (LAN), Matriklen 1688, Rougsø herred, Voer og Ørsted Sogn.
2. Stenalt og Holbækgård havde haft fælles ejer en periode og ved adskillelsen – til 2 af Sophia Seefelds sønner i 1751 – forblev de fleste af Holbækgårds gårde i Ørsted under Stenalt.
3. Rigsarkivet (RA), Rentekammeret (Rtk.) 2336, 3 Indberetninger om landsbyer med mere end en lodsejer i henhold til cirk. af 11.6.1771.
4. De benævnes gårdbeboere i folketællingen, selv om den korrekte betegnelse i Voer var fæstebønder. Med ordet gårdbeboer undgår man at tage stilling til ejendomsretten. Tilhørsforhold til godser

- fremgår desværre ikke af folketællingerne, der findes i kopi på Landsarkivet for Nørrejylland.
5. LAN, G268-53. Stenalt godsarkiv. Forskellige sager 1676-1914. Originalen til den trykte vedtægt for Voer 1707 ligger i LAN, Px 11 A 9 grandestævner. Sager omkring landsbyfællesskabet i Voer og Ørsted er opsogt systematisk i Stenalt godsarkiv, Randers amts udskiftnings-sager og forligskommission. Til supplement af dette materiale er også inddraget arkivalier fra ryttergods og he-dekoloniernes arkiver på landsarkivet og de trykte tingbøger fra Skads herred i Ribe amt.
 6. Kgl. reskripter, resolutioner og kollegiebreve 1735, s. 260 ff.
 7. Skast herreds tingbøger 1636-40, udgivet af Landbohistorisk sel-skab ved Poul Rasmussen, København 1954-65, 1640 nr. 489, 1638 nr. 453.
 8. LAN, G. Ryt. 5-5. 2. regimentsgods 1687-1716. Breve til rytter-sessionen læg: Memorialer og breve fra andre end Generalkom-missariatet. 30.4.1715 brev fra Jacob Byssing i Andkiær.
 9. LAN, C2-112. Indberetninger fra præsterne om Helligdagsfor-ordningens overholdelse. De er venligst stillet til rådighed af fhv. landsarkivar Jens Holmgård, som forbereder en udgivelse af dette spændende kildemateriale.
 10. LAN. G 268-52. Stenalt Gods. Hospital, kirke og skolevæsen 1630-1846.
 11. Danske Vider og Vedtægter II, s. 19 ff. Viden for Høgsted er ge-nerelt stærkt herskabsorienteret.
 12. Poul Meyer: Danske Bylag. En fremstilling af det danske lands-bystyre på baggrund af retshistoriske studier over jordfællesska-bets hovedproblemer. København 1949 s. 88. Dette er hoved-værket til landsbystyrets historie. Desuden har folkemindesam-leren August F. Schmidt udgivet en lang række bøger om særlige emner indenfor landsbystyret.
 13. LAN. G. 268-41. Stenalt gods. Indkomne breve 1758-1854. 12.9.1762, 23.8.1763, 21.3.1764 fra godsforvalter N. Hasselbalk.
 14. Poul Meyer anf. v. s. 114.
 15. Skast herreds tingbøger 1637 nr. 387 s. 120 jvf. note 7.
 16. LAN, G 268-52, Stenalt gods, Hospital, kirke- og skolevæsen 1630-1846.
 17. LAN. G. 268-42. Stenalt gods. Indkomne breve til godsejer Fr. Chr. Schack 1773-90, den 17.7.1783 fra Plesner.
 18. Indberetninger om helligdagsforordningens overholdelse se note 9.
 19. LAN, G 268-53 Stenalt gods. Forskellige sager 1676-1914. Ved-tagelsen af det nye dyrkningssystem er anbragt sammen med vi-derne.
 20. LAN, G Ryt. 4-2,4. Jyske regiments gods sessionsprotokol 1703-1707 s. 6a. Resolution 30.3.1703.

21. LAN G Ryt. 9-3 Koldinghus rytterdistrikt, Resolutionsprotokol 1733-49, fol. 419b-423a.
22. Udskiftningstidspunktet fremgår af J. P. Trap: Danmark bd. 18 s. 1055. LAN, B 5 -1364 Randers amts forligningskommission. Forhandlingsprotokol 1795-1810, 1795.19.10.
23. Skast herreds tingbog 1639, København 1961 s. 180 nr. 467. Sagen var yderligere kompliceret af, at engen var fælles mellem flere landsbyer.
24. LAN, B5 - 1360, Randers amt, Udskiftningen i Rougsø herred, s. 21 i åstedforretningen 28.8.1789.
25. LAN, G Ryt 5-1, 2. jyske regiment, Resolutionsprotokol 1685-94 s. 36b den 9.3.1689.
26. LAN, G Ryt 5-5, 2. jyske regiment. Breve til Ryttersessionen. læg: fra andre end Generalkommissariatet, 11.6.1699.
27. LAN, G Ryt 5-3, 2. jyske regiment, Resolutionsprotokol 1700-13, 26.8.1704 s. 64a og b.
28. LAN, G Ryt 4-2, 4. jyske regiment. Sessionsprotokol 1703-1707, s. 157a og b. Resolution 25.10. 1704.
29. LAN, G 268-42. Stenalt gods. Indkomne breve til godsejeren 1773-90. Fra Tørslef 12.9.1785.
30. Do. Fra Plesner 17.7.1783.
31. LAN B5 - 1364 Randers amt, Forligningsprotokol for Sønderhald, Østerlisbjerg, Rougsø og Mols herred 1795-1810, 28.8.1798. Sagen var opstået, fordi hyrden Rasmus Hjulmand i Meesballe klagede over tre gårdmænd, som ikke ville betale hans sommerløn.
32. LAN, G Ryt 9-13, Koldinghus rytterdistrikt. Memorialer til ryttersessionen 1717 - 55. Pkt. 9 på ryttersessionens møde den 6.5.1737.
33. LAN, G Ryt 5-3, 2. jyske regiment, Resolutionsprotokol 1700-13 s. 54b, resolution 14.6.1703.
34. Axel Stensberg: Dagligliv i Danmark 1720-90. Kbh. 1971 s. 490 ff. LAN, G. 268-42. Stenalt gods. Indkomne breve til godsejeren 1773-90. Fra Rasmus Ydby 24.4., 7.6., 26.5., 29.7., 25.8. 1777, 4.1., 22.3. 1779, 18.1.1780. Fra Niels Jensen smed 12.1.1779. Fra P. Møller 13.4.1779. Fæsteprotokol 7.7.1780 (G 268-18).
35. LAN G 268-42, Stenalt gods. Indkomne breve til godsejeren 1773-1790. Det vigtige brev fra pastor Plesner er dateret 17.7.1783 og forvalterbrevene 25.9 og 3.11.1783, 17.8., 28.9. og 5.10. 1789.
Iflg. Trap skete udskiftningen af Voer først i 1797. Der må således være tale om en ny og forbedret udskiftning mindre end 10 år efter den første.
36. Et vigtigt bidrag på denne front er S. P. Jensen: Træk af udviklingen i landbrugsproduktionen gennem 200 år. Tidsskrift for landøkonomi 1985:4, s. 273-90.